

УДК 903.4(477.44)

АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНИЙ СКЛАДНИК БУШАНСЬКОГО СКЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ: ІСТОРИЧНІ ВІХИ ЗАБУДОВИ (1)*

Ростислав Забашта

У статті висвітлюється питання історії освоєння та забудови скельного об'єкта (природної розпадини і прилеглих до неї рукотворних виломів породи), який міститься в с. Буша Ямпільського району Вінницької області й відомий у науковій та краєзнавчій літературі як (бушанський) «скельний храм / скельне сховище / скельний (архітектурно-скульптурний) комплекс».

Ключові слова: забудова, мурування, мостина, приміщення, перекриття, конструкція, жолоб, вирубка-полиця, гніздо, комплекс, стіна, рельєф.

The article throws some light upon current problems in history of adaptation and build-in works at the rock object (being a natural crack with adjacent hand-made breaks of strata) situated in the village of Busha, Yampil region of Vinnytsia province and known under the name of (Busha) «rock temple / rock shelter / rock (architectural sculptural) complex» in scientific literature as good as in publications of local studies.

Keywords: building, stonework, floor, room, construction, groove, chopped shelf, socket, complex, wall, relief.

Бушанський* скельний комплекс (іл. 1) має численні сліди давньої забудови. На більшості вертикальних площин природної розпадини і цілеспрямованих виломів пісковикової породи, що є стінами його приміщень, видніються рукотворні заглиблення різної величини й конфігурації: жолоби та гнізда. По краях верхніх площин скельних виступів-відрогів (№ 1–3), на місці їх стику з вертикальними площинами стін, пролягають ще й вирубки-полиці, а на поземі (на рівні материкового ґрунту, а подекуди – скельної «підшви» [нижнього рівня кам'яної породи]) в кількох місцях археологічними розкопками 1961, 1985, 1987 років відкрито залишки муруваних конструкцій.

Призначення вирубаних заглиблень, що простежуються зазвичай попарно й рівнобіжно на вертикальних і горизонтальних площинах протилежних кам'яних об'ємів, є очевидними. Це – зацілілі елементи кріплення дерев'яних конструкцій забудови скельних приміщень. Горизонтальні й де-що нахилені (під різними кутами) жолоби, а також напівкруглі або чотирикутні гнізда й трикутні зарубки (на ребрах суміжних стін) слугували переважно для утримування горизонтальних чи нахилених під певним кутом елементів каркаса покрівлі (іл. 2;

3; 4), а в окремих випадках – для каркаса й одвірка чільної стіни найбільшого приміщення № 1 [далі слово «приміщення», що стоїть безпосередньо перед номером, додаємо скорочено «пр.», а також верхньої горизонтальної частини одвірка пр. № 6 та для дерев'яного помосту (лежанки-полу) в пр. № 4. Чотири дещо видовжені зарубки-гнізда у верхній частині північно-західного закута та східної стінки пр. № 2 були розраховані для кріплення чи то опорних елементів конструкцій якоїсь горішньої надбудови над розпадиною, чи верхньої частини сходової клітки. Призначення мурувань також цілком зрозуміле. Вони є переважно залишками стін / простінків, які або замикали собою внутрішній простір основних приміщень (№ 1, 4 і 5), або (в одному випадку – пр. № 3) були підпорою, точніше – закладкою на місці природного (?) вилому кам'яної породи, вирівнюючи заразом площину східної стіни проходу. Крім того, технікою мурування було зведено пічку-кам'янку в приміщенні кухні (№ 4) (іл. 7).

Проте донині достеменно не з'ясовано, як співвідносяться між собою в хронологічному вимірі ці елементи будівельного складника досліджуваного комплексу: чи вони постали водночас за єдиним планом, а чи такі розведені в часі, чи презентують одну історико-культурну традицію, а чи традиції різні за походженням та змістовим,

* Висловлюємо вдячність О. Кошовому і В. Жигуну за допомогу в підготовці статті до друку.

ІСТОРИЯ

зокрема ідейно-образним, наповненням. У зв'язку з цим лишається дискусійним і питання історичної сув'язі конкретної форми забудови центрального (головного) приміщення об'єкта та монументальної рельєфної композиції – змістової та художньої доміанти його внутрішнього оздоблення. Нарешті, до кінця не висвітлено питання змінності планової структури, функціонального статусу та об'ємно-просторового характеру забудови комплексу на різних етапах його існування.

З минулого досліджуваного об'єкта відомо лише кілька конкретних історичних дат, що стосуються винятково останнього етапу його функціонування. Згідно з польськомовним написом, викарбуваним на західній стіні центрального приміщення (№ 1) комплексу (напроти рельєфу), у 1824 році Ромуальд Остой Овсяний «відкрив» досліджуваний скельний об'єкт (у написі – «печеру»: **Ta Jaskinia odkryta przez W Romualda Ostoja Owsianego. R. 1824.**) (іл. 5). Реальність зазначеного персонажа підтверджують архівні матеріали¹ та усні перекази старожилів села, занотовані В. Антоновичем та К. Мельник улітку 1883 року. Згідно із цими джерелами, названий персонаж був одним з місцевих шляхтичів-землевласників, який до того ж обіймав посаду колектора (збирача податків). Він відзначався норовистою, невгамовною вдачею, а щодо підданих селян виявляв немилосердність і навіть жорстокість. Тим-то з місцевим простолюдом у нього склалися вкрай напружені стосунки, що врешті-решт переросли в пряме протистояння. Його садиба кілька разів горіла. Причину цих нещасть Овсяний убачав, і небезпідставно, у зумисних підпалах. Після чергової пожежі (1827 р.?²), остерігаючись інших зловорожих дій з боку селян-бунтарів, цей пан облаштував для себе помешкання-криївку (?) у віднайденій ним трьома роками раніше «печері». За його вказівкою над скельними розпадами й виломами було зведено дерев'яне перекриття із застосуванням кріплень у вигляді «горизонтальних боріз» для «балок», поверх якого насипали шар землі, аби убезпечитись від підпалів, установлено двері. Проте це своєрідне помешкання проіснувало порівняно недов-

го. Після наглої смерті господаря, що сталася, імовірно, не пізніше ніж у кінці 1831 року (одного дня його знайшли повішеним в одному зі скельних приміщень)³, дерев'яну стелю було розібрано, а саме місце занехаєне як нечисте, спаскуджене⁴.

На сьогодні в нашому розпорядженні є ще дві хронологічні віхи (координати) з історії освоєння й забудови досліджуваних скельних розпадин. Правда, вони ґрунтуються не на прямих, а опосередкованих свідченнях: на результатах переважно епіграфічного аналізу зацілілих на стінах комплексу давніших написів, що не містять, на жаль, конкретних дат. На щастя, змістовий і формальний плани цих інскрипцій не позбавлені певної історичної адресності. Мовиться про два тотожні за змістом і майже тотожні за формою написи, пов'язані з пр. № 6, та напис на обрамленій таблиці самого рельєфного зображення в пр. № 1. Датування двох перших з них визначається другою й третьою чвертями XVIII ст., датування останнього (за питомо палеографічними характеристиками) – значно ширше: у межах XVII–XVIII ст. Утім, за деякими текстологічними ознаками його хронологічний вимір звужується до другої половини XVII–XVIII ст., а за показниками контексту історико-культурного розвитку Буші й колишньої Брацлавщини в цілому – до першої половини XVII ст. / початку XVIII ст.⁵ Слід зазначити, що окреслені віхи цілком «уписуються» в хронологічні параметри речового матеріалу, виявленого під час археологічних розкопок 1985, 1987 років у приміщеннях скельного комплексу. Цей матеріал представлений, зокрема, й уламками кераміки та інших виробів XVII – початку XIX ст.⁶ Принагідно зауважимо, що запропоноване І. Винокуром датування переважної більшості керамічних знахідок періоду пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу межами XIV–XV ст., XV–XVI ст., XVI ст. і XVI–XVII ст.⁷ не є достеменно вивіренним з огляду на техніко-технологічні та формально-типологічні характеристики останніх, не оперте на жодний реальний результат відповідних аналізів, а тому в багатьох конкретних випадках викликає сумніви й контрверсії. Зокрема, череп'я кіль-

кох посудин з підкладки і/чи заповнення череня пічки-кам'янки пр. № 4, віднесене І. Винокуром до XVI ст.⁸, на думку ряду археологів і мистецтвознавців, найвірогідніше, походять з XVIII або кінця XVIII–XIX ст.⁹ Так само непереконливими є намагання деяких авторів тлумачити дату 3 червня 1524 року з меморіального польськомовного (точніше польсько-латинського) тексту, викарбованого на північному простінку центрального приміщення (**Рамець: 1524: R: d: 3: Junij.**) (іл. 2: а, б), як пряме чи майже пряме свідчення конкретних подій в історії освоєння скельних розпадин, а саме: облаштування на цьому місці осідку (келії) монахів католицького ордену театинців¹⁰, появи самого монументального рельєфу¹¹, присвяченого, за ще однією версією, пам'яті загиблих під час імовірного спустошення Буші найзниками-татарами під час їхнього походу на подільські землі 1524 р.¹² Названі припущення не отримують чіткого й однозначного підтвердження серед доступних нині археологічних, епіграфічних, іконографічних та писемних джерел, що стосуються безпосередньо досліджуваного скельного комплексу чи бодай Буші як конкретного населеного пункту. А без такого роду фактів будь-яка апеляція до тих чи інших подій з історичного контексту краю, тим більше – Західної Європи, лишатиметься безадресною абстракцією. Натомість за способом виконання і накресленням букв останній напис демонструє тотожність із написом Р. Овсяного 1824 р. На це зразу звернув увагу В. Антонович¹³ і не заперечив жоден наступний дослідник. Щобільше, майже всі, хто так чи інакше торкався у своїх публікаціях цього питання, висловлювалися на підтримку такого висновку. Зосібна, І. Винокур додатково відзначив їхню подібність за станом збереженості, що також доволі суттєво¹⁴. Лише В. Даниленко зайняв принципово іншу позицію, покликавши свого часу на цей напис як на безпосереднє епіграфічне джерело кінця першої чверті XVI ст. Однак при цьому ніяких доказів на користь саме такого визначення він не надав, принаймні в існуючих публікаціях вони відсутні¹⁵. Стосовно ж події, яку мав на увазі Р. Овсяний, нотуючи зазначену кон-

кретну дату, то про неї нічого достеменно невідомо¹⁶. Припущення щодо копіювання її названим шляхтичем безпосередньо з напису на таблиці рельєфної композиції¹⁷ також не знайшло підтвердження в результатах останніх епіграфічних розшуків¹⁸.

Зголошені віхи, що охоплюють відтинок часу за малим не два століття: десь від другої половини XVII ст. до кінця першої – початку другої чверті XIX ст., утворюють систему координат історичного буття комплексу, з якою передусім належить співвіднести відомі на сьогодні елементи й залишки будівельних конструкцій. Почнемо з першої з них, що відсилає нас до середини першої половини позаминулого століття.

1. Повідомлення місцевого люду про скельний осідок Р. Овсяного не викликає сумніву, адже, як слушно зауважив О. Формозов, від 1824 року [чи, імовірніше, від 1827/1828 рр. – Р. 3.] – дати облаштування шляхтичем серед скель мешкання-криївки, і до 1883 р. – дати обстеження комплексу В. Антоновичем і К. Мельник, минуло не так багато часу, і літні бушанці цілком могли пам'ятати події, пов'язані зі згадуваним польським паном¹⁹, тим паче події для села неординарні. Однак відомості, занотовані В. Антоновичем і К. Мельник, насправді недостатньо точні й детальні, аби на їхній підставі скласти повне та однозначне в'явлення про достеменну величину цього осідка, характер його об'ємно-просторової структури та особливості будівельних конструкцій. Ситуація з визначення конкретного обсягу й форм будівництва кінця першої / початку другої чверті XIX ст. ускладнюється тим, що на стінах пр. № 1, 2, 4 і 5 наявні сліди кількох однакових за призначенням, але відмінних за висотністю і почасти за конструкцією систем кріплення дерев'яних елементів перекриття. Зокрема, у пр. № 1 (на західній його стіні) збереглися сліди від трьох різних систем кріплення перекриття на чотирьох висотних рівнях, а саме: доволі масивний вируб-полиця, що пролягає вздовж верхнього краю стіни; дещо нижче його простежується ряд із трьох уцілілих видовжених по горизонталі гнізд; ще нижче видніються (один під одним) два похилі в напрямку входу жолоби. При

ІСТОРИЯ

цьому останні, як елементи, по-суті, однієї системи кріплення, різняться між собою за параметрами і висотністю. Цілком очевидно, що всі ці вирубки, гнізда та жолоби не могли бути задіяні одночасно, адже вони фактично дублюють одні одних (іл. 4). А отже, поява всіх рукотворних слідів «від балок», усіх «горизонтальних борізід» заведва була (попри деяку подібність між окремими заглибленнями) результатом діяльності самого лише Р. Овсяного, як уважали В. Антонович, К. Мельник, а за ними й деякі інші науковці та краєзнавці, зокрема В. Гульдман, О. Формозов²⁰. Звісно, цей шляхтич у процесі освоєння, упорядкування та використання розпадин і виломів скельного масиву, яке тривало в цілому впродовж десь семи-восьми років (починаючи з 1824 року) чи чотирьох-п'яти (рахуючи від 1827–1828 років), міг удаватися до певних перебудов свого нового мешкання задля його укріплення і / чи розширення. Однак, пам'ятаючи про причини й скрутні обставини вимушеного переселення (принаймні тимчасового) Овсяного до скельного осідка, важко уявити, щоб він міг дозволити собі кількаразові (а в центральному приміщенні – щодворічні чи навіть щорічні) капітальні зміни конструкцій його перекриття.

На те, що будівничі кінця першої / початку другої чверті XIX ст. таки мали попередників, указує висотна несумісність між рівнем нижніх жолобів пр. № 1 та зображенням символу св. Трійці (рівнобедреного трикутника зі схематичним зображенням ока в центрі) на північному простінку поряд з рельєфом; символу, що є верхньою частиною цілої епіграфічної композиції, до якої входять ще два розміщені нижче рядки напису, останній – з чималою монограмою Христа. Властиво, зазначене зображення, яке виконане, безсумнівно, за вказівкою Овсяного та ще, імовірно, на першому етапі освоєння скельних розпадин (зважаючи на перегук графіки останніх, десяткових чисел дат: 1524 і 1824), трохи підноситься над рівнем перекриття з використанням згаданих жолобів. А отже, у разі їх синхронного існування перекриття затуляло б собою частину зображення релігійно-меморіального

характеру, що мало для цього шляхтича неабияке значення, судячи зі змісту тексту першого рядка: **Pamięć: 1524: R: d: 3: Junij.** З огляду на цю обставину, до набутоків початку другої чверті XIX ст. слід віднести кріплення, що лежать вище згаданої пари жолобів. Покладаючись на повідомлення інформаторів В. Антоновича й К. Мельника про вибивання робітниками-будівничими осідка Р. Овсяного саме «борізід» (горизонтальних і дещо похилих повздовжніх жолобів), до періоду діяльності названого шляхтича найреальніше віднести таки верхній жолоб західної стінки пр. № 1. А якщо так, то й продовження цього кріплення в пр. № 2 і на початку пр. № 3, а також відповідні йому за висотою аналогічні жолоби на стінах пр. № 4 і 5 логічно датувати тим же часом, тобто кінцем першої / початком другої чверті XIX ст. (іл. 2: а, в). До такої думки схиляє і факт доступності ще на початку 80-х років XIX ст. (що продемонстрували обстеження, проведені В. Антоновичем і К. Мельником) усіх приміщень скельного комплексу, де вирубано жолоби верхнього рівня. Очевидно, це було б неможливо, якби зазначені приміщення не були розчищені й певним чином облаштовані, а отже, й перекриті Овсяним. Зрештою, на користь багатомірності історії архітектурно-будівельного складника бушанського комплексу свідчить наявність у верхньому краю заглибленої під кутом площини виїмки лежанки / полиці, яка тягнеться вздовж майже всієї західної стінки пр. № 1 на висоті 0,97–1 м (над рівнем порогових плит), слідів напівстертого рядка напису латинськими літерами. Залишки цих знаків були зафіксовані В. Даниленком 1961 року (іл. 6)²¹. З останніх на сьогодні достатньо чітко проглядається лише велика **W**. Як графікою накреслення, параметрами (зокрема глибиною врізу), так і станом збереженості цей знак помітно відрізняється від аналогічної літери польськокомовного рядка, що пролягає дещо вище верхнього краю згаданої вирубки: **Ta Jaskinia odkryta pszez W Romualda Ostoja Owsianego. R. 1824.** (іл. 5). З цього постає лише один логічний висновок: напис на похилій площині виїмки було вирізьблено ще до «відкриття» Овсяного, перед кінцем першої чверті

XIX ст. А ця констатація у свою чергу змушує визнати й заглиблену в стіну лежанку / полицю набутком давнішого періоду, принаймні її центральну й початкову (південну) частини. За часів згаданого польського шляхтича її могли лише продовжити до північного краю стіни²². Водночас мало ймовірно, щоб ця лежанка / полиця була розрахована на функціонування просто неба. Вона є типовим елементом внутрішнього закритого простору (інтер'єру) приміщень багатьох давніх скельних осідків, зокрема Поділля²³.

Якщо припущення про неодноразові будівельні роботи в досліджуваному скельному об'єкті Буші за часів Овсяного доречне, то до кінця першої / початку другої чверті XIX ст. допустимо приписати (крім жолобів верхнього рівня і пов'язаних із ними гнізд) сліди принаймні ще однієї (з двох можливих) системи кріплення перекриттів. Мовиться насамперед про вирубки-полиці в центральному приміщенні на суміжних кутах брил № 2 і 3 та щонайменше одне гніздо на протилежному куті останньої брили. Ці заглиблення, будучи почасти тотожними чи близькими за розмірними і конструктивними характеристиками та згрупованими довкола північно-східного кута пр. № 1, становлять окремішню групу кріплень. Вони, очевидно, походили від порівняно невеликого дашка / навісу, що накривав лише рельєфне зображення і сусідній простінок брили № 3, на поверхні якого викарбуваний напис із датою – 1524 р. та монограмою Христа. При цьому будівничі Р. Овсяного, на нашу думку, скористалися (могли скористатися) вже існуючими до них заглибленнями від давнішого аналогічного перекриття. Останнє, найімовірніше, було синхронним чи майже синхронним рельєфній композиції²⁴. На початку XIX ст. зазначені кріплення були хіба що трохи змінені (розширені і/чи поглиблені), пристосовані до нової дерев'яної конструкції. Як альтернативний варіант ідентифікації, з часом Овсяного гіпотетично можна пов'язати ряд видовжених гнізд на західній стіні пр. № 1, що видніються в проміжку між верхнім і нижнім жолобами. Вони лишилися (зважаючи на їхні незначні параметри і кількість:

не більше чотирьох) від порівняно легкого перекриття, що покривало все пр. № 1. Конструктивну основу його становили крокви й бантини, криті відповідно також легким матеріалом: дранкою або ґонтом²⁵. Так чи інакше, але обидві дерев'яні конструкції мали бути зведені на початковому етапі освоєння Овсяним скельної розпадини, можливо, того-таки 1824 року, і згодом (1827 р.?) замінені покрівлею із системою кріплень у вигляді жолобів і гнізд верхнього рівня. Урешті, можна припустити варіант початкового перекриття пр. № 1 з використанням і пари давніших жолобів нижнього рівня, але за умови пізнішої (на другому етапі забудови) появи напису з датою 1524 р. До слова, дві останні конструкції перекриття початку XIX ст. центрального приміщення підпадають під означення «павільйон», яке дав тогочасній забудові комплексу О. Формозов²⁶.

Щодо конкретної локалізації та параметрів зазначеного ряду жолобів. Верхній жолоб західної стіни центрального приміщення, що нас цікавить, починається на відстані ~ 1,15 м від лівого краю стіни (враховуючи глибину жолоба на торці скельного відріг-виступу № 3). Йому передує велике чотирикутасте гніздо із заокругленими кутами (0,275 м × 0,165 м × 0,135–0,14 м), до якого він наближений упритул своїм лівим кінцем. Початок жолоба (той-таки лівий кінець) височить над долівкою приміщення (рівень порогових плит) на позначці 3,04 м, кінець (правий) – на позначці 3,2–3,22 м або 2,77 м (міряючи від скельної підосви-долівки пр. № 2 і 3). Загальна довжина жолоба – 5,33 м, ширина і глибина на різних ділянках відмінна: відповідно 0,07–0,165 м і 0,032–0,15 м (іл. 2:а). Маючи виразний злам на відстані 1,16 м від лівого краю і вигин, він поступово вирівнюється і тягнеться до північного краю стіни, переходячи («загортаючись») майже під прямим кутом на південний простінок пр. № 2. Тут його параметри – 0,75 м × 0,14 м × 0,125–0,06 м. Продовженням його слугує жолоб, що пролягає на висоті 2,91–2,97 м (над рівнем скельної підосви) уже по західних стінах пр. № 2 і 3, сягаючи в довжину 3,69 м. Висота його вирубки – 0,06–0,15 м,

ІСТОРИЯ

глибина – 0,04–0,12 м. На східних стінах зазначених приміщень (західний бік брили № 3) йому відповідає аналогічний жолоб загальною довжиною 4,5 м, з висотою вирубки від 0,13 м до 0,16 м і глибиною – від 0,04 м до 0,17 м. Останній пролягає на висоті 2,96–2,70 м (над рівнем скельної підшви-долівки). Натомість на східній стіні центрального приміщення (№ 1), утвореній західними гранями брил № 1 і 2, пари описаному верхньому жолобу західної стіни немає.

На стінах суміжних пр. № 4 і 5, нижче системи кріплень у вигляді вирубок-полиць, що пролягають по верхньому краю скельних відрогів, видніються жолоби (за винятком західної стіни останнього приміщення) й пов'язані з ними гнізда. Так, у верхній частині південної стінки пр. № 4 на висоті 2,22–2,5 м від рівня долівки (скельної підшви) пролягає горизонтальний жолоб (0,145–0,18 м × 3,58 м × 0,135–0,15 м) з трьома чітко окресленими напівкруглими за обрисом гніздами для напівкруглих сволоків та ще трьома гніздоподібними заглибленнями. Гнізда та заглиблення вибито прямо в жолобі (фактично вони є внутрішніми елементами стосовно останньої форми кріплення, за винятком перших двох гнізд ліворуч, що дещо більші за розміром) і розміщено більш-менш регулярно вздовж усієї його довжини. Крайнє гніздо ліворуч – найбільше (0,16–0,185 м × 0,305 м × 0,247 м). При цьому воно опущене щодо нижнього краю жолоба на 0,065–0,07 м. Праворуч від нього, на відстані 0,52 м, видніється наступне гніздо (0,29 м × 0,155 м × 0,18 м), від якого через 0,33–0,43 м міститься ще одне, розміри якого – 0,165–0,17 м × 0,25–0,37 м (довжина нижнього краю нечітка) ? 0,196 м. Далі, за ~ 0,4 м простежується ще два гніздоподібні заглиблення (через проміжок ~ 0,34 м, перетнутий навкіс достатньо широкою і глибокою тріщиною, що ділить стіну по всій її висоті), але без чітких зовнішніх обрисів: ~ 0,165–0,17 м × 0,45 м × 0,21 м і відповідно ~ 0,167 м × 0,19–0,24 м × 0,21 м. Правий кінець жолоба завершується ніби теж заглибленням, через що має дещо потовщений вигляд (~ 0,17 м × 0,14 м). Від середини передостаннього гніздоподібного

заглиблення жолоба й до кута приміщення, уздовж верхнього краю жолоба, поглиблено площину стіни. Поява цієї вирубки, що має вигляд горизонтальної, дещо вигнутої згори смуги (0,225 [при лівому кінці] – 0,33 [біля щілини] – 0,27 м [при правому кінці] × 1,57 м × 0,085–0,15 м), зумовлювалася технічною необхідністю вільного встановлення дерев'яних елементів несучої конструкції перекриття. Зазначеному жолобу (з внутрішніми гніздами) південної стінки частково відповідає горизонтальний і порівняно прямий жолоб (0,12 [лівий кінець] – 0,14 [середина] – 0,137 м [правий кінець] × 2,10 м × 0,135 [лівий кінець за гніздом] – 0,115 м [правий кінець]) на північній стіні пр. № 4. Він пролягає на висоті 2,32–2,34 м над рівнем долівки (скельною підшвою). Починається (зліва) – чотирикутним гніздом (0,185 м × 0,26 м × 0,145 м). Його правий кінець завершується достатньо великою кутастою вирубкою-заглибленням поверхні, що видніється переважно вже на суміжній (через кут ребра), південній, грані скельної породи виступу № 2 з нижньою похилою полицкою-підрубкою (0,115–0,055–0,035 м × 0,4 м × 0,125–0,02 м). Поява останніх заглиблень була зумовлена технічною необхідністю при монтуванні дерев'яних елементів перекриття (колод чи півкругляків). Трохи нижче (на 0,085–0,115 м) зазначеної похилої полицки просто на ребрі міститься невелика трикутаста вирубка (сторони – 0,12 м × 0,125–0,13 м, бісектриса кута – 0,09 м), яка слугувала додатковою опорою для одного з брусів-сволоків перекриття, що пролягав між південною стінкою пр. № 4 і протилежною північною стінкою суміжного пр. № 5. На зазначеній стінці останнього приміщення (утвореній торцевою площиною скельного виступу-відрога № 3) також видніється горизонтальний жолоб (0,15 м × 2 м × 0,11–0,12–0,133 м [на ребрі]), що у свою чергу виступає парним елементом описаному вище жолобу протилежної південної стінки пр. № 4. Його вибито на висоті 2,08–2,1 м від скельної підшви-долівки. Відповідність між названими однорідними кріпленнями простежується не лише за плановою і конструктивною характеристиками, зокре-

ма висотністю, а й за технологією монтування дерев'яних елементів, про що свідчить розташована над правою половиною останнього жолоба така ж порівняно неглибока вирубка у вигляді поздовжньої смуги (0,11 м × 0,97–0,995 м × ~ 0,06 м²⁷). До речі, зазначений жолоб з лівого краю завершується прямокутним гніздом-вирубкою (0,19–0,195 м × 0,1–0,13 м [разом з висотою жолоба – 0,31–325 м] × 0,23 м) від верхньої поперечини одвірка дверей пр. № 6, якому «вторує» гніздо (0,15–0,16 м × 0,205 м [по нижньому краю] × 0,115 м) на південній стінці того ж приміщення.

Як уже відзначалося, описані кріплення (жолоби й пов'язані з ними гнізда) пр. № 4 і 5 за висотністю збігаються з верхнім жолобом західної стінки центрального приміщення та жолобами пр. № 2 і 3. Це пряме свідчення на користь їхнього функціонального зв'язку. Додавши до цього подібність між означеними жолобами за технікою виконання, профілем перетину та подекуди параметрами, є, очевидно, усі підстави вважати їх складниками однієї загальної системи перекриття комплексу, що була задіяна в кінці першої і/чи на початку другої чверті XIX ст. (іл. 8). І навіть у випадку давнішого походження названих кріплень (жолобів), саме їх, найвірогідніше, використали будівничі Р. Овсяного при зведенні перекриття криївки, можливо, лише місцями розширивши й доповнивши його новими елементами. На користь останнього припущення може свідчити факт накладання на горизонтальний жолоб південної стіни пр. № 4 фактично шістьох достатньо великих гнізд (з них три – виразно окреслені) і поєднання гнізд із жолобами на західній стінці пр. № 1. На певні перебудови конструкцій перекриття центрального приміщення вказує й зазначена відмінність (за основними параметрами і кутом нахилу / кривизною) різних частин верхнього жолоба тієї-таки західної стіни (іл. 2: а).

Хронологічне визначення залишків муrowаних конструкцій комплексу видається справою порівняно простішою. Цілком очевидно, що без двох чільних стін, одна з яких замикала міжскельний простір з пр. № 4, 5 і 6, а друга – з пр. № 1, 2 і 3, об-

межуючи доступ до них, осідок Р. Овсяного як мешкання-криївка втрачав будь-який сенс (іл. 7: а, б). Стінка-закладка природної виїмки в нижній частині західної бокової площини брили № 3 міститься між пр. № 2 і 3, що були освоєні, судячи за характером і висотним рівнем жолобів перекриття, за часів діяльності Р. Овсяного. Тим-то виявлені залишки всіх стін однозначно належать до спадку кінця першої / початку другої чверті XIX ст. Цей висновок цілком слушний і щодо пічки-кам'янки, виявленої в пр. № 4 (іл. 7: в). Як уже зазначалося, у глиняній обмазці її череня було виявлено наповнення у вигляді подрібнених уламків гончарного посуду, більшість з яких (якщо не всі) за характером тіста, товщиною, оздобленням опискою (охристим ангобом) найреальніше було б віднести до кінця XVIII – початку XIX ст.²⁸ Крім іншого, кухня (пр. № 4) є цілком доречним функціональним блоком для світського помешкання та ще й напівоборонного характеру, яким певною мірою був скельний осідок Р. Овсяного.

Не суперечить запропонованому датуванню і техніка мурування: ламаний (бутовий) плескатий камінь на глиняному розчині, укладений постелисто (довжиком) двома паралельними рядами із забутовкою. Апелювання В. Даниленка до «архаїчності» техніки («рваний пісковик на глині») та значної товщини кладки стін (1,5 м) як до свідчення їхньої дохристиянської давності²⁹ не є бездоганим. Річ у тім, що описана техніка, згідно з нашими польовими спостереженнями, використовується мешканцями Буші ще й досі та має доволі широкі просторові й часові межі застосування, зокрема на Поділлі та в інших південних регіонах України, багатих на камінь³⁰. Тому «архаїчність» цілком задовільно пояснюється тяглістю традиції і/чи навіть відносною простотою зазначеної будівельної практики. Щодо великої товщини кладки чільних стін, яка місцями сягає 1,6 м, то вона зумовлена знов-таки призначенням осідка як своєрідної криївки, оборонно-житлової споруди.

До слова, залишки мурування стінки (західної), яка відгороджувала пр. № 4, 5, 6, за технікою не відрізняються від залишків мурувань чільної (північної) стіни централь-

ІСТОРИЯ

ного приміщення. Однак вони дещо різняться параметрами: перша з них трохи ширша за другу, а крім того, у місці з'єднання (при куті більшого скельного клинцюватого виступу), між їхніми кладками немає перев'язі, натомість достатньо чітко фіксується лінія прилягання. Тобто кладка стіни кухні притулена до кладки чільної стіни (точніше – лівого простінка від входу) центрального приміщення. Це недвозначно свідчить про те, що обидві муровані конструкції зводилися почергово. Позаяк чільна стіна (лівий простінок) центрального приміщення (№ 1) безпосередньо прилягає торцевою частиною до скелі, то її, увіч, звели першою, а стіну, що замкнула собою простір трьох сусідніх приміщень (№ 4, 5, 6), – згодом. Будівельні роботи проводилися, безсумнівно, починаючи від центрального приміщення. На це вказує і згаданий напис 1824 року на його західній стіні. Якщо розуміти текст повідомлення буквально, то в зазначений рік згадуваний шляхтич виявив лише пр. № 1. З нього розпочалося освоєння та впорядкування всіх інших доступних площ скельного об'єкта. Водночас засвідчена раніше фактографія, а також аналітичні висновки дозволяють стверджувати, що Р. Овсяний «відкрив» і пристосував для своїх потреб увесь, чи майже весь, міжскельний простір досліджуваного об'єкта, насамперед пр. № 1, 2, 3 (частково), 4 і 5. Це твердження слухне й щодо площі пр. № 6. Судячи з опису та плану комплексу В. Антоновича, здійсненого на початку 80-х років XIX ст.³¹, тобто через п'ятдесят з лишком років від запусіння криївки Овсяного, зазначене приміщення було ще доступне для огляду, принаймні заповнене ґрунтом лише частково. Дослідник досить точно відтворив на плані внутрішню конфігурацію цього приміщення (за обрисом його поземної частини), початок вирубу-лежанки при його лівій стіні, що підноситься над підлогою на висоту 0,32–0,34 м, а в описі згадав, крім цієї видовженої лежанки, ще й напис «над нею» – **Kai. H. Peyunian**, який міститься на висоті 1,46–1,52 м від долівки і витягнутий на 1,45–1,48 м у довжину. Усе це недвозначно вказує на те, що це приміщення також використовувалося Овсяним. Проте

принцип кріплення, а можливо, почасти й матеріал його перекриття відрізнялися від аналогічних будівельних конструкцій решти приміщень. Приблизно однакова висотність протилежних стін (західної – 3,38–3,57 м і східної – 3,71–3,74 м) більшої частини пр. № 6 дозволяла будівничим укладати дерев'яні мостини (із кругляка / півкругляка) чи навіть кам'яні плити³² просто по скелі (точніше – спирати їхні кінці на краї верхніх достатньо рівних площин кам'яної маси обабіч вилому) без жодних додаткових вирубок-заглиблень – полиць чи жолобів. Щоправда, таке перекриття було помітно вищим за перекриття решти приміщень з використанням жолобчатих / жолобчато-гніздових кріплень, насамперед пр. № 5. Існуюча різниця висотності, що становить (у випадку суміжних пр. № 5 і 6) 0,47–0,9 м³³, нівелювалася, утім, поступовим пониженням перекриття над вхідною частиною пр. № 6. Цьому слугували вирубки-полиці, що фіксуються – починаючи від входу – на західній стіні на висоті 2,68–2,70 м і 3,14–3,17 м (вища з них довжиною ~ 0,95 м, шириною 0,15–0,31 м) та на східній стіні на висоті 2,68 м і 3,04 м (вища з них завдовжки ~ 3,4 м, завширшки ~ 0,10–0,25 м). Водночас стосовно цих елементів кріплення слід зробити одне застереження хронологічного характеру.

Річ у тім, що за конструктивною особливістю, призначенням і висотністю вони відповідають аналогічним вирубкам-полицям, які простежуються при верхніх краях стін пр. № 1 і 2 (частково), 4 і 5 (скельні відроги-виступи № 1, 2, 3). Тобто їх цілком доречно вважати складниками системи кріплень іншого (найвищого за висотою) перекриття комплексу, що фактично дублювало перекриття кінця першої / початку другої чверті XIX ст. із застосуванням жолобів верхнього рівня і належало, увіч, попередньому етапові забудови скельного комплексу. З такої констатації випливає можливість при зведенні перекриття над пр. № 6 або використання робітниками Р. Овсяного давніх систем кріплення, або існування за часів цього шляхтича ще зацілілого (бодай частково) перекриття минулого періоду функціонування скельного комплексу. Останнє вида-

ється найвірогіднішим за умови виконання перекриття з кам'яних плит. На таку можливість якраз і натякає згадка В. Антоновича про скельну стелю досліджуваного приміщення³⁴.

¹ Дело по обвинению крестьянина Демьяна Барибана в поджоге дома коллектора с. Буши Ромуальда Овсяного (14. 05. 1827 – 4. 02. 1830). – Хмельницький обласний державний архів, ф. 120, оп. 2, спр. 802, 42 арк.; Центральний державний історичний архів України (Київ), ф. 486, од. зб. 528, арк. 120–121 зв.; див. також: *Березяк В.* Буша: історико-краєзнавчі нариси. – К., 1993. – Приватний архів автора, арк. 63, 84, 142, 146–147.

² Дело по обвинению..., 1830, арк. 1 і наступ.

³ Точна дата смерті Р. Овсяного невідома. Однак уже 26 січня 1832 року його спадкоємець, Антон Овсяний, продає бушанський маєток разом із 120 душами селян (кріпаками) шляхтичу Карлу Оржеховському (див.: Центральний державний історичний архів України (Київ), ф. 486, оп. 1, од. зб. 528, арк. 120), з чого випливає, що кончина Р. Овсяного сталася не пізніше кінця попереднього року, тобто 1831 р.

⁴ *Антонович В. Б.* Дневник раскопок курганов 1874–1886 г. – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. I, од. зб. 7892, арк. 65 зв.; *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.). – О., 1886. – Т. I. – С. 100; *К. М[ельник]*. Путевые очерки Подолии // Киевская старина. – 1885. – Т. XII. – Гл. X. – С. 680.

⁵ *Забашта Р.* До питання атрибуції Бушанського наскельного рельєфу (аналіз обрамленої таблиці з написом) (6) (у друці).

⁶ *Винокур І. С., Забашта Р. В.* Отчет о раскопках 1985 года на месте скального рельефа в с. Буша Ямпольского района Винницкой области. г. Каменец-Подольский, 1986 г. – Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 1985 / 41, арк. 41; *Винокур І. С., Забашта Р. В., Петров Н. В.* Отчет об археологических исследованиях в с. Буша Ямпольского района Винницкой области (За 1987 год). г. Каменец-Подольский, 1988 г. – Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 1987 / 171, арк. 19, 22, 23, 24, 25; *Забашта Р.* Скульптура й архітектура Бушанського скельного комплексу (питання історичної сув'язі) // Студії мистецтвознавчі. – 2003. – Чис. 1. – С. 51–52, 60. – Іл. 8.

⁷ *Винокур І. С., Забашта Р. В.* Отчет о раскопках 1985 года на месте скального рельефа в с. Буша..., арк. 19–20, 36, 40–43; *Винокур І. С., Забашта Р. В.* Розкопки в Буші // Пам'ятки України. – 1986. – № 4. – С. 21; *Винокур І. С., Забашта Р. В., Петров Н. В.* Отчет об археологических исследованиях в с. Буша, арк. 1, 2, 18–25; *Винокур І. С.* Дослідження бушанського скельного комплексу // Археологія. – 1994. – № 3. – С. 126, 128–129. Хоча звіти про археологічні розкопки 1985, 1987 років, а також деякі публікації виконані й

здійснені І. Винокуром та автором цієї статті разом, проте датування як окремих частин комплексу, так і визначення загальної схеми історії об'єкта в них цілком належать І. Винокуру. Тому надалі, аналізуючи датування археологічних матеріалів, ми покликаємося лише на пізніші публікації самого І. Винокура. Це тим доречніше, що у звітах (через недогляд І. Винокура) існують розбіжності в датуваннях одних і тих самих знахідок кераміки й мурувань: XV–XVI ст. (у першому випадку) й XVI / XVI–XVII ст. (у другому).

⁸ *Винокур І. С.* Дослідження бушанського скельного комплексу. – С. 128. До речі, саму пічку-кам'янку пр. № 4 (№ 3 – за нумерацією І. Винокура) та уламки кераміки, виявлені при його основі (підлозі), продатовано XVI–XVII ст. (Там само. – С. 128. – Рис. 8); див. також: *Винокур І. С.* Исследования на месте Бушанского рельефа // Археологические открытия 1985 года. – М., 1987. – С. 317; *Винокур І. С.* Результаты досліджень скельного храму в Буші // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР : Тези доп. XX Респ. конф. Одеса, жовтень 1988 р. – К., 1989. – С. 41.

⁹ *Забашта Р.* Скульптура й архітектура Бушанського скельного комплексу (питання історичної сув'язі). – С. 52, 60.

¹⁰ *Рогозов В.* Буша // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 1997. – Ч. 8. – С. 111.

¹¹ *Формозов О. О.* Про наскельний барельєф поблизу с. Буша в Подністров'ї // Матеріали Другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Л., 1968. – С. 113; *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье // Советская археология. – М., 1968. – № 2. – С. 108–109.

¹² *Березяк В. В.* Бушанський скельний рельєф // Археологія. – 1994. – № 3. – С. 114–116, 118, 120.

¹³ *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – С. 99.

¹⁴ *Винокур І. С.* Дослідження Бушанського скельного комплексу // Археологія. – 1994. – № 3. – С. 131.

¹⁵ *Строева А.* Знахідка в Буші // Рад. Україна. – 1966. – № 193 (13671). – 20 серп. – С. 4.

¹⁶ *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье. – С. 108–109; *Винокур І. С.* Дослідження Бушанського скельного комплексу. – С. 131.

¹⁷ *Формозов О. О.* Про наскельний барельєф поблизу с. Буша в Подністров'ї. – С. 113; *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье. – С. 108–109; *Березяк В. В.* Бушанський скельний рельєф. – С. 114–116, 118.

¹⁸ *Забашта Р.* До питання атрибуції Бушанського наскельного рельєфу (аналіз обрамленої таблиці з написом) (5) // Студії мистецтвознавчі. – 2011. – Чис. 2 (34). – С. 20–39.

¹⁹ *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье. – С. 108.

²⁰ *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – С. 100; *К. М[ельник]*. Путевые очерки Подолии. – С. 680; *Гульдман В. К.* Памятники старины в Подолии (Матеріали для составления археологической карты Подольской гу-

ІСТОРИЯ

бернии). – Каменец-Подольський : Тип. Подол. губернского правления, 1901. – С. 52; *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье. – С. 108.

²¹ Знаки цього напису представлено на світлинах і загальному кресленні (1:20) західної стінки комплексу, виконаному одним із учасників експедиції 1961 р. В. Бідзілею (про що свідчить підпис), а також на окремій прорисовці (1:1). Ці креслюнки з польових матеріалів експедиції, що зберігаються в приватному архіві автора статті, є копіями з оригіналів, наданих для ознайомлення автором В. Даниленком 1980 року.

²² За пізнішу доробку зазначеної лежанки / полиці вказують щонайменше чотири обставини. По-перше, нинішня довжина виїмки було виправданою лише за умови існування повного перекриття площі центрального приміщення та суміжного пр. № 2. А це найкраще забезпечувала лише система перекриття з використанням верхнього рівня жолобів; система, що постала, найвірогідніше, за часів Овсяного. По-друге, нижні жолоби, що помітно відрізняються від верхніх і, найвірогідніше, є давнішими, коротші за лежанку / полицю на 0,8 м. Це вказує на те, що система перекриття, від якої вони лишилися, не була розрахована на захист північного кута стіни, а отже, й північного кінця виїмки. По-третє, фіксується пониження верхнього рівня зазначеної виїмки упродовж саме останнього 1–1,1 м до північного краю-кута стіни. По-четверте, тільки під час повного перекриття пр. № 1 і 2 за допомогою системи перекриття з використанням верхніх жолобів, тобто найвірогідніше саме в кінці першої чи на початку другої чверті XIX ст., лежанка / полиця могла бути (і була!) доповнена чотирикутним кам'яним блоком-сидінням (1,06–1,18 м × 0,31–0,345 м × 0,51 м), що з'явився унаслідок цілеспрямованого вилому і вибирання кам'яної породи («притули») із західної стінки пр. № 2.

²³ Див., напр.: *Мозаричов Ю. М.* Пещерные церкви Таврики. – Симф. : Таврия, 1997. – С. 129, 150, 157, 177, ін. – Рис. 20, 47, 57–59, 93, 95, ін.; *Гуськов А.* Атлас пещерных городов Крыма. – Х.: Курсор, 2007. – С. 13, 25, 26, 55, 89, 91, 93, 123, 149, 155, 160, 161, 180. – [Илл.] 19, 21, 92, 173, 180, 186, 265, 266, 333, 334, 348, 364, 366, 410; *Handjiyski A.* Rock monasteries. – Sofia: Septemvri state publishing house, 1985. – P. 30, 44, 86, 139; *Ovcearov N.* Biserici și mănăstiri-peșteră (repestre) din împrejurimile orașului Șumen din nord-vestul Buogariei // Sud-Est. – [Chișinău], 1997. – 4/30. – P. 47, 48. – Fig. 2, 3, 4; *Підущ Б. Т.* До питання про культові печери слов'ян у Подністров'ї // Археологічні студії. – К.; Чернівці, 2000. – С. 189–190. – Рис. 2.

²⁴ Детальний аналіз цієї конструкції див. у наступній частині статті.

²⁵ Там само.

²⁶ *Формозов О. О.* Про наскальний барельєф поблизу с. Буша в Подністров'ї. – С. 112–113; *Формозов А. А.* О наскальном рельефе близ с. Буша в Поднестровье. – С. 108–109.

²⁷ Площина вирубки дуже поруйнована, через це точно визначити її глибину важко.

²⁸ *Забашта Р.* Скульптура й архітектура Бушанського скельного комплексу (питання історичної сув'язі). – С. 52, 60. – Іл. 8: б.

²⁹ *Стросова А.* Знахідка в Буші. – С. 4.

³⁰ *Самойлович В. П.* Народна творчість в архітектурі сільського житла. – К. : Держ. вид-во літ. з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – С. 142, 146;

³¹ *Антонович В. Б.* Дневник раскопок курганов 1874–1886 гг., арк. 64–64зв; *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – С. 98.

³² Згідно з описом В. Антоновича, «стіни, підлога і стеля [пр. № 5; виділення наше. – Р. 3.] складаються з гладких поверхонь скель» (див.: *Антонович В. Б.* Дневник раскопок курганов 1874–1886 гг., арк. 64; *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – С. 98). Твердження про існування цільної природної кам'яної стелі над усім приміщенням є вельми сумнівним. Хоча в дальньому кінці приміщення над поперечною стінкою з полицею і є навіс зі скельної породи, що починався на висоті 2,14 м від підлоги і підносився кількома уступами, сягаючи у висоту щонайменше 3,44 м, але він порівняно невеликий, довжиною 1,35–1,77 м. Його край явно обламаний, однак навряд чи він є залишком цільнокам'яної стелі над усім приміщенням. Під час археологічних досліджень 1987 р. не зафіксовано виразних слідів від неї у вигляді достатнього кількості обвалених плит-брил, як, до речі, і від рукотворного перекриття обробленими кам'яними плитами. Зважаючи на довжину приміщення (6,81–6,82 м) і природні тріщини-розколини (особливо широку тріщину – 0,25 м – з лівого боку, що відділила цей навіс від скельного масиву вздовж стін), такий навіс без додаткових опор (яких також не були виявлені), не міг протриматися довго. Показово при цьому, що супутниця В. Антоновича Катерина Мельник, попри стисліший і побіжний опис скельного комплексу, жодним словом не обмовилася про кам'яну стелю, яка помітно вирізняла пр. № 5 від решти приміщень (див.: *К. М[ельник]*. Путевые очерки Подолии. – С. 680). Причину такої розбіжності фактографій вбачаємо в неточності твердження цього дослідника. І цей випадок, на жаль, не єдиний. Як свідчать сучасні обміри, висота стін келії сягає не 1,40 м, як подає В. Антонович, а при вході – 2,86 / 2,9 м (ліворуч) й 3,4 / 3,5 м (праворуч), у кінці приміщення – 3,68 / 3,83 м, висота проходу до келії (на нижньому рівні гнізд для верхньої поперечини одвірка) сягає 2,01 см, загальна довжина приміщення – не 10 м, а 6,82 м (уздовж правої стіни) і 6,81 м (уздовж лівої стіни). До слова, помилкові нотації трапляються в описах і інших приміщень комплексу, і скульптурного рельєфу зокрема. Нарешті, варто зауважити, що на відстані 2,93 м від входу на ділянці східної стіни келії (площею ~ 3,94 м × 1,55 м) простежуються сліди обробки (підтесування) поверхні.

³³ Висота стін основної частини пр. № 6 сягає від 3,40 м до 3,80 м, натомість висота пр. № 5 дорівнює (судячи за висотою торця скельного виступу № 3 до рівня вирубки-полиці) 2,87–2,92 м.

³⁴ *Антонович В. Б.* Дневник раскопок курганов 1874–86 гг., арк. 64; *Антонович В. Б.* О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – С. 98.

Іл. 1. План скельного комплексу в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. (із нумерацією приміщень): а – місце розташування наскельного рельєфу; б – залишки і розвал мурованих стін; в – порогові плити, г – пічка. Рис. Ю. Диби, Р. Забашти

а

б

в

Іл. 2. Приміщення скельного комплексу з жолобами: а – приміщення № 1 (на першому плані) і 2, 3 (на дальньому плані); б – приміщення № 1 (північна і східна стінки); в – приміщення № 4 і 5. Світлини автора 1985 р.

а

б

Іл. 4. Візуальна реконструкція обрисів перекриттів верхнього й нижнього рівнів приміщень комплексу: а – № 1; б – № 4, 5. Світлина автора 2000 р.

Іл. 3. Західна стінка приміщення № 1 (вигляд з північного боку) з чотирма різнорівневими системами кріплення перекриття: а – нижній жолоб; б – верхній жолоб; в – гнізда; г – вирубка-полиця. Світлина автора 2000 р.

Іл. 5. Напис 1824 р. на західній стіні приміщення № 1
(над лежанкою / полицю). Світлина автора 2000 р.

Іл. 6. Залишки латинських букв рядка тексту
під написом 1824 р. Світлина В. Даниленка 1961 р.

а

б

в

Іл. 7. Залишки мурованих конструкцій комплексу (розкопки 1985 р.): а, б – чільних стін приміщень № 1 та 4, 5; в – пічки. Світлина І. Винокура 1985 р.

Іл. 8. Графічний план конструкцій перекриття кінця першої / початку другої чверті XIX ст. приміщень бушанського скельного комплексу. Рис. Ю. Диби, Р. Забашти

Резюме / Summary

Бушанський скельний комплекс має численні сліди давньої забудови. На більшості вертикальних площин розпадини і виломів пісковикової породи видніються горизонтальні чи дещо нахилені жолоби та гнізда, а по краях верхніх площин скельних виступів-відрогів (№ 1–3), на місці їх стику з вертикальними площинами стін, – вирубки-полиці. Ці рукотворні рівновеликі заглиблення слугували, очевидно, кріпленням для дерев'яних конструкцій перекриття. Воднораз у кількох місцях комплексу археологічними розкопками 1961, 1985 та 1987 років відкрито залишки мурованих стін, які або замикали собою внутрішній простір основних приміщень (№ 1, 4 і 5), або слугували підпорою / закладкою, на місці природного (?) вилому кам'яної породи (приміщення № 3). Крім цього, технікою мурування було зведено пічку-кам'янку в приміщенні № 4. Попри всю виразність цих елементів будівельного складника досліджуваного комплексу, досі не з'ясовано, як співвідносяться вони між собою в хронологічному вимірі: чи постали одночасно за єдиним планом, а чи розведені в часі, чи презентують одну історико-культурну традицію, чи традиції різні за походженням та змістом (зокрема, ідейно-образним наповненням). У першій частині статті атрибууються сліди будівельних конструкцій останнього періоду забудови міжскельного простору – періоду, що припадає на кінець першої / початок другої чверті XIX ст. І пов'язаний з діяльністю місцевого шляхтича Ромуальда Овсяного. На підставі показників аналізу історичної та археологічної фактографії до цього хронологічного відтинку віднесено систему кріплень у вигляді жолобів верхнього рівня й пов'язаних з ними гніздами, а також усі залишки мурувань.

Ключові слова: забудова, мурування, мостина, приміщення, перекриття, конструкція, жолоб, вирубка-полиця, гніздо, комплекс, стіна, рельєф.

There are numerous traces of ancient build-works in Busha rock complex. In the greater part of vertical plates at the crack and breaks of sandstone layers one might see horizontal or somewhat leant grooves as well as chopped sockets; on the borders of upper plates of rock salient branches (Nos. 1–3) in the place of their junction with vertical plates of the walls have been situated chopped shelves. Those hand-made pits, equal to each other, had evidently served for fixing of wooden constructions in the floor. In the course of architectural excavations of 1961, 1985 and 1987 at some places of the complex had been discovered remnants of stone walls that either closed the internal space of main rooms (Nos. 1, 4, 5), or (room No. 3) served as a buttress / laying in the site of natural (?) break in stone bedrock. Besides, by means of stonework technique a furnace-stove had been built in the room No. 4. In spite of all evidences shown by mentioned elements of constructive component of studied complex, there is no, as for now, final solution of the quest on the way of their mutual chronological correlation, i.e., firstly – had those been erected simultaneously according to unitary plan or belong to different times and secondly – do those represent the same historical cultural tradition or traditions of various origin and contents (particularly on the level of imaginative expressiveness and ideology). The first part of article being propounded now to readers' attention has brought attributions made according to some traces of building constructions that had been erected in the last period of build-works in inter-rock space. The mentioned period had fallen on the late first and the early second quarter XIX c., the time of local nobleman Romuald Ovsiany's activities. System of mounting in the form of upper-leveled grooves with corresponding sockets as well as all remnants of stone-works have been ascribed to that chronological period on the ground of indices got by means of analyses in historical and archaeological facts and data.

Keywords: building, stonework, floor, room, construction, groove, chopped shelf, socket, complex, wall, relief.

ІСТОРІЯ

Бушанський скальний комплекс має багато слідів давньої застройки. На більшості вертикальних плоскостей раскола і выломов каменної породи плоскогор'я виднеються горизонтальні або трохи нахилні пазові і ще гнзед-вырубів, а по краях верхніх плоскостей скальних виступів-отрогів (№ 1–3), в місцях їх стиківки з вертикальними площинами стін, – вырубкі-полки. Ці рукотворні разновеликіє углублення служили, очевидно, крєплєннями для дерев'яних конструкцій перекриття. Одночасно в декількох місцях комплексу археологічними раскопками 1961, 1985, 1987 років відкриті рештки мурованих стін, які або замикали собою внутрішнє пространство основних приміщєнь (№ 1, 4 і 5), або служили підпоркою / закладкою на місці природного (?) вылома каменної породи (приміщення № 3). Крім того, технікою каменної кладки була возведена кухонна печка в приміщенні № 4. Незважаючи на всю виразність цих елементів будівельної складової досліджуваного комплексу, до сих пор не в'яяснено, як соотносяться вони між собою в хронологічєсєм вимєрєнні: з'явилися одночасно за єдиним планом, або жє розведені во вєрємєні, представляють одну історико-культурну традицію, або жє традиції різні по походженню і вмісту (в частині, по ідейно-образному наповненню). В першій частині статті атрибуєуються слєди будівельних конструкцій останнього періоду застройки міждускального пространства – періоду, який приходить на кінець першої / початок другої чєтвертї ХІХ в. і зв'язан з діяльністю місцевого шляхтича Ромуальда Овсяного. На основанні показателєв аналізу історичної і археологічєської фактографії к цьому етапу атнесєна система крєплєнь в вїде пазов верхнього рівня і зв'язаних з ними гнздами, а також все рештки кладок.

Ключевые слова: застройка, помост, приміщення, перекриття, конструкція, каменна кладка, паз, вырубка-полка, гнздо, комплекс, стєна, рєльеф.